

Az egyesülés és a romániai munkásmozgalom

Szocialista és munkásmozgalmunk erejét a nép létérdekeinek a képviselőitől merítette, s már megjelenésekor zászlajára írta a román nép társadalmi és nemzeti felszabadításának kettős célkitűzését. E nemes eszmények összefonódása a továbbiakban munkásmozgalmunk állandó sajátossága maradt, s erőteljesen érvényesült a megvívott forradalmi csatákban. Az 1918. december 1-én, Gyulafehérváron véghezvitt történelmi tett előkészítésében és megvalósításában betöltött szerepe századokra érvényes tanúsága marad munkásosztályunk, szocialista mozgalomunk hazafiságának.

A fejedelemségek egyesítésének kiemelkedő jelentőségét méltatva, a román szocialisták már a múlt században hangsúlyozták, hogy az egyesülés csupán kezdete az egységes román nemzeti állam megteremtését célzó folyamatnak, s hogy a romániai szocialista és munkásmozgalom feladata hozzájárulni az 1859-ben elindított történelmi folyamat kiteljesítéséhez. Erről szólva, a jelképes *Dacia viitoare* nevet viselő szocialista folyóirat 1883-ban ezeket írja: „Túl a Kárpátokon hárommillió román él, akik velünk együtt vallják, román vagyok, a mi nyelvünket beszélik, és ugyanúgy éreznek, mint mi.” A folyóirat síkraszállt a románok ama jogáért, hogy, akárcsak a többi nép, saját nemzeti államukat kiteljesítsék, s úgy jellemezte az állami egység elvét, mint amely „nemzeti törekvés egyazon államba, közösségbe tömörülni minden azonos eredetű, hitű, célkitűzésű társunkkal”. A folyóirat megjósolta a dualista osztrák–magyar birodalom felbomlását, amely „ma mesterségesen létezik, és addig fog haldokolni, amíg örökösei vagy megegyeznek egymással, vagy egy akár külső, akár belső, nagy politikai válság megadja neki a kegyelemdőfést”. (*Dacia viitoare*, 1883. 5:65.) A szocialisták — teszi hozzá a folyóirat — részt fognak venni az idegen elnyomás alatt élő románok felszabadításában. E folyóirat másik cikkében ez olvasható: „Nem lehet egyetlen nyugodt napunk, egyetlen nyugodt óránk sem, ameddig egyetlen testvérünk is a rabság láncát nyögi, és harcolni fogunk töretlenül, kivárva türelmetlenül és hittel a jövőnek azt a boldog napját, amikor kéz a kézben, szabadon kiálthatjuk együtt: »Éljen Románia!«”

Minden „igazi hazafi, minden nemes, nagy lélek” szükséges erőfeszítései fokozásának gondolatát folytatva „a román nemzeti eszmény” megvalósítása, „Dácia összes románjainak egyesítése” érdekében a román szocialisták hangsúlyozták, hogy a nemzeti kérdés megoldásában érdekelt az ország minden társadalmi osztálya, minden pártja és politikai csoportosulása. Vallották, hogy ez a kérdés, amint azt a *Contemporanul* 1891. január 10-i száma írja, „egyike ama ritka problémáknak, amelyek tekintetében örömmel ragadhatjuk meg az egyetértés alkalmát; minden osztály egy megoldást javasol, s ez a románok felszabadítása az idegen járom alól”.

A román szocialisták nem tévesztették szem elől a nemzeti kérdés társadalmi vonatkozásait. Rámutattak arra, hogy „ami a nemzeti kérdést illeti, eszményünk megteremteni a gazdaságilag és politikailag szabad állampolgárok szabad Romániáját”. (*Munca*, 1892. június 21.) Ezért állíthatta *Patriotism și socialism* (Hazafiság és szocializmus) című cikkében C. Mille: „A mi Dáciánk a parasztok és a munkások Dáciája is lesz, a kétkezi és a szellemi dolgozóké.” (*Munca*, 1892. augusztus 9.)

A munkásmozgalom és az 1893-ban alakult Romániai Dolgozók Szociáldemokrata Pártjának erőfeszítéseit a nemzeti állam kiteljesítésére irányuló küzdelem támogatásában a módszerek és eszközök változatossága jellemzi, ami kiderült a párt hivatalos nyilatkozatából is: „Nemzeti harcaink minden figyelme a Kárpátokon túli testvéreinkre összpontosult.” (*Lumina*, 1895. augusztus.) Ki kell emelnünk többek között, hogy 1894. április 22-én a bukaresti szocialisták levelet intéztek A Munkás című budapesti magyar szocialista laphoz, valamint a magyar szociál-

demokrata párthoz, amelyben erkölcsi és anyagi támogatásukat kéri az erdélyi román lakosság jogainak védelmében. Válaszukban Engelmann Pál és Kittel Ferenc, messze tekintő magyar szocialisták a Magyarországi Szociáldemokrata Munkáspárt, valamint a budapesti pártszervezet nevében biztosították a román szocialistákat őszinte segítőkészségükről. (Munca, 1894. április 24.)

Ugyanakkor a iași-i szocialisták ismertetni kívánták álláspontjukat a nemzeti kérdésben, s ezért kinyomattatták *Sint socialistii nepatrioi?* (Hazafiatlanok-e a szocialisták?) című kiáltványukat, amelyet több ezer példányban terjesztettek az összes elnyomott román területeken. A kiáltvány a történelmi materializmus alapján részletesen taglalja a proletár nemzetköziség tartalmát, meggyőzően kifejtve, milyen érdekközösség határozza meg harci egységüket. „A proletároknak — állapítja meg a kiáltvány — nincs miért ellenségeskedniük, hanem az érdekük, hogy kéz a kézben haladjanak, semmilyen igazságtalanságot, semmiféle elnyomást nem támogatnak. Ezért a szociáldemokrácia erőlyesen követelte minden elnyomást, így a nemzeti jogfosztás eltörlését is.” A Habsburg-monarchia román lakosságának nemzeti mozgalmára vonatkozóan a nyilatkozat nyíltan kimondta: „Ki ellenezhetné a magyarországi román mozgalmat, amely olyan céltudatosan, fegyvelmetlenül és áldozatosan küzd, hogy a magyarsággal egyenlő jogai legyenek? Nemcsak mi, romániai szociáldemokraták, de a magyar szociáldemokrácia is támogatja ezt a mozgalmat.”

Népük jogainak védelmében a román szocialisták a népeket és nemzeteket egymás ellen uszító erők határozott ellenségeinek bizonyultak. „Igazi hazafi”-nak s ugyanakkor „internacionaiisták”-nak vallották magukat: „a magunk fajtaját nem úgy szeretjük, hogy gyűlölnénk azt, aki más nációnhoz tartozik.” (Lumea nouă, 1899. szeptember 19.) Hitet tettek minden nagy vagy kis nemzet ama joga mellett, hogy önálló léttel rendelkezessék, és határozottan visszavertek minden olyan megalapozatlan állítást, amely szerint a szocialisták a nemzetek megszüntetésének hívei lennének. Meggyőződésük — melynek időszerűségét hangsúlyozni kívánjuk — az volt, hogy „a nemzetek fenn fognak maradni szabadon, békésen, mindegyik a maga nyelvét és irodalmát, művészetét fejlesztve, tágitva és gazdagítva a tudományt.”

1911-ben *Socialismul în țările înapoiate* (A szocializmus a visszamaradott országokban) című tanulmányában Constantin Dobrogeanu-Gherea így ír: „Mint társadalmi szervezetnek az országnak eleven organizmusként kell fejlődnie a maga etnikai keretei között. Ha több részre oszlik, mint Lengyelország és mint részben Románia is, fejlődése rendellenes, és a legnagyobb mértékben egészségtelenné válik... A szociáldemokrácia, amely küzd minden igazságtalanság ellen, az ember ember általi elnyomása és rabságban tartása ellen, legvégső energiájáig harcol a kapitalista társadalom összes politikai banditizmusa, a nemzeti kisémmizés ellen, harcol a nemzetek felszabadításáért az idegen járom alól. És nem csupán a meghódított országok szociáldemokráciája, hanem a hódító országok szociáldemokráciája is.”

Figyelmet érdemel az a tény, hogy hasonlóképpen foglaltak állást az erdélyi munkásmozgalmi és szocialista vezetők is. Ezt a forradalmi nézetazonosságot döntő módon meghatározták a Kárpátok mindkét oldalán élő román proletariátus kapcsolatai. A küldöttségcserek, a publikációk és levélváltások, a különböző akciókat támogató anyagi és erkölcsi segítség megvilágítja a kapcsolatok állandó és sokoldalú jellegét. Ebben a keretben az okiráltságbeli és az erdélyi munkásmozgalmi kapcsolatokat jelentékeny szerepet tölthettek be nemcsak társadalmi szinten, az osztályöntudat megerősítésében, hanem a nemzeti felszabadításért vívott küzdelem vonatkozásában is.

Az első világháború és az idegen megszállás körülményei a végsőig élezték az összes társadalmi ellentmondásokat, s mind a régi Romániában, mind Erdélyben fellendültek a társadalmi és nemzeti felszabadításért küzdő mozgalmak. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatalmas csapást mért az imperialista rendszerre, s óriási visszhangot keltett nálunk is. Láncreakcióként követte a Habsburg Birodalom felbomlása — a népek nemzeti felszabadítási mozgalmainak hatására. Kialakultak azok a feltételek, amelyek lehetővé tették az állami egység megvalósításáért vívott harc kibontakozását. Munkásosztályunk forradalmi mozgalmának érdeme, hogy ezt a harcot a legelső sorokban küzdötte végig. Erdély számos kis és nagy helységében 1918 őszén sztrájkok, tüntetések során román, magyar, német, szerb munkások a reakciós kormány félreállítását és politikai önrendelkezést, a béke azonnali megkötését követelik; munkástanácsok veszik át a hatalmat a Habsburg-közigazgatástól, falun pedig a parasztok elkergetik az osztrák—magyar hatóságok helyi képviselőit.

Emlékirataiban ezeket a napokat eleveníti fel a szocialista Tiron Albani: „A magyar szociáldemokrata párt, látva az összeomlás elkerülhetetlenségét, újabb rend-

kívüli kongresszust hív össze, hogy megvitassa a helyzetet, és meghozza a megfelelő határozatokat. A kongresszus Budapesten ült össze, 1918. október 13-án. A viták során megoszlottak a vélemények. Egyes küldöttek kizárólag társadalmi tartalmú megoldás mellett foglaltak állást.*

A szlovák, a szerb, a horvát és a román küldöttség azonban az önrendelkezést követelte. Küldött vagyok én is. Kérdésemre, mit tesznek a román szocialisták, minthogy a delegátusok egy része Magyarország integritás mellett foglalt állást, a kongresszus elnöke [Kunfi Zsigmond — a szerk. megj.] így válaszolt: »Ti, román szocialisták bianco váltót kaptok, és azt írjátok rá, amit akartok!«

Ezt a választ ismertették a román szekció Központi Bizottságának ülésén, amire Ion Flueraş ezt mondotta: »Ráírjuk Erdély egyesítését Romániával!«

A politikai egység megvalósítása érdekében az erdélyi román szocialisták, megértve a bekövetkezett események parancsoló jellegét, együttműködtek az egyesítéssel munkálkodó politikai csoportokkal, mindenekelőtt a burzsoáziának a Román Nemzeti Pártban helyet foglaló exponenseivel. Emé viszonyban nem annyira a kapcsolat ténye volt lényeges, mint inkább a cselekvés módozata. A nemzeti felszabadulás mint az egész nemzet ügye, mint a polgári demokratikus forradalom kiteljesítésének szerves része megkövetelte az erők tömörítését. A munkástömegek, élükön a leghaladóbb elemekkel, érezhetően dinamizálták magát a nemzeti mozgalmat, sőt a polgárságon belül is bizonyos polarizálódást idéztek elő. Az erdélyi szocialista mozgalom vezetősége és a Román Nemzeti Párt közötti tárgyalások eredményeként 1918 októberében megalakult a Központi Nemzeti Tanács, amely mindkét párt 6-6 képviselőjéből állt (a szocialistákat Tiron Albani, Enea Grapini, Basil Surdu, Iosif Renoiu, Ion Flueraş és Iosif Jumanca képviselte), majd november folyamán létrejöttek a helyi nemzeti tanácsok és a nemzetfőnökségek Erdély minden megyéjében, az összes román városokban és falvakban. A munkásság számottevő jelenléte az egyesülés előkészítését irányító szervekben mélyesen demokratikus jelleget adott e folyamatnak: az egységes államiság megvalósítása kiegyesült a dolgozó tömegek életkörülményei javítására irányuló társadalmi célkitűzésekkel. Míg a román polgárság a tőkés-földesúri monarchia keretei között létrejövő egyesülés mellett foglalt állást, uralmuk megszilárdítása végett a szocialisták a demokratikus állami keretben történő egyesülésért harcoltak. A nemzeti tanácsokon belüli nézetkülönbségek egyetlen pillanatra sem bonthatták meg a román nép teljes nemzeti egységét. Tevékenységük alapvető, döntő tényezője az őket létrehívó történelmi hivatás volt: az egység megvalósítása, amelynek maradványaként a politikai öntudat magas fokán eleget is tettek.

A román tőkés-földesúri kormány nyomása ellenére, hogy „feltétlenül nélküli egyesülés“-t kiáltásnak ki, és dicsőítsék a dinasztia, a gyulafehérvári nyilatkozatot haladóbb szellemben fogalmazták meg, mint ahogy azt az ókiráltságbeli és erdélyi román uralkodó osztályok vezetői szerették volna.

E felfogások főként a köztársaság kérdésében tértek el egymástól; a vita akkor lett a leghevesebb, amikor a Román Nemzeti Tanács november 30-i gyulafehérvári ülésén véglegesítették a határozattervezetet. A tömegek előtt hangoztatott álláspontjához képest visszakozott ugyan a szociáldemokrata vezetőség, de abba mégsem egyezett bele, hogy az uralkodó és a Hohenzollern-dinasztia magasztalása benne foglaltassék a nyilatkozatban. A szocialisták elérték, hogy a nyilatkozatban a Romániával való egyesülés az államforma megjelölése nélkül szerepeljen. Az a tény pedig, hogy a gyulafehérvári Nyilatkozatba bekerült néhány demokratikus követelés, az általános szavazati jog, a földreform, a szabadságjogok egyenlő gyakorlása az összes állampolgárak számára, tekintet nélkül nemzetiségükre, éppen a munkásosztály vezette széles népi tömegek határozott fellépésének tulajdonítható.

1918. december 1-én Gyulafehérváron az egész Erdély területéről választott 1228 küldött között ott volt a román szociáldemokrácia 150 delegátusa is, mintegy 60 000 szervezett munkás képviselőjében, a nagygyűlés több mint 100 000 résztvevője között jelen volt a 10 000 főnyi munkásság vörös zászlóval vagy a vörös lobogó fölé tűzött háromszínű szalaggal. Amikor megkérdezték, mit jelentsen a trikolór a vörös zászló fölött, Marian Drăghici, az akkori Marosújvár munkásküldöttségének vezetője így válaszolt: „Azt jelenti, hogy mi társadalmi igazságot akarunk, de ezt a Romániával való egyesülés útján.“

* Ekkor Kunfi Zsigmond, az MSZDP egyik képviselője „félreérthetetlenül megmondta, hogy az önrendelkezés jogába beleérti az elszakadás jogát is. Mi a nemzetiségekkel szemben nyíltan és világosan elismerjük a nemzetek önrendelkezési jogát, annak minden konzekvenciájával. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt sem most, sem a jövőben nem fog olyan politikát támogatni, amely a fegyverrel erejével, kényszereszközökkel tilt tart olyan népeket, amelyek itt maradni nem akarnak.“ (Magyarország története 1890—1918. Bp., 1978. 1212.)

A Horea Mezején tartott tömeggyűlésen felszólalt küldöttek között számos szocialista volt. „Amikor csatlakozunk az egyesüléshez — jelentette ki egyikük —, nemcsak azért tesszük, mert él bennünk ez az érzés, hanem abban a szilárd meggyőződésben és világos tudatban is, hogy a határozatba foglalt alapelvek biztosítják Románia demokratizmusának minden garanciáját.” Kiemelve a román, magyar és más nemzetiségű szocialisták baráti együttműködésének szükségességét, egy másik szónok így foglalta össze mondanivalóját: „Ma elérkezett az a perc, amikor azt mondjuk, igen, mint osztály, szolidárisak vagyunk velük [...], de a jövőben független virág akarunk lenni az Internacionálé nagy csokrában.”

A román szocialistáknak az egyesüléssel kapcsolatos álláspontját összegezve Emil Isac azokban a történelmi napokban írta *Alba Iulia socialiştilor români* (A román szocialisták Gyulafehérvára) című cikkében: „Mi, magyarországi románok, úgy is, mint szocialisták és úgy is, mint nemzetiek, az összes román elemek egyesítését akarjuk, mert ez a biztosítéka annak, hogy civilizált nép módjára élhetünk, és csakis így válik végre lehetségessé, hogy ne morzsolja fel minden erőnket az ellenállás küzdelme, hanem energiánkat a kulturális, társadalmi és gazdasági haladásnak szentelhessek. Függetlenségünk jövőnk *sine qua non* feltétele, és függetlenségünk csak úgy biztosítható, ha nem lesznek többé különálló román tartományok, hanem az egész románság egyazon államban él. Ez a legfőbb érv, amelyért a román szocializmus Gyulafehérváron hitet tett az összes románok egyesülése mellett. Az a nép, amely nem nyerte el politikai egységét, sohasem fejlesztheti ki nemzeti partikularitását az egész emberiség javára.”

Az erdélyi szocialista és munkásmozgalom álláspontja tökéletesen egyezett az okirályságbeli Szocialista Pártéval, amely a Gyulafehérvári Nemzeti Gyűlés után elfogadott egyik nyilatkozatában kifejti: „Mint román szocialisták, mint internacionalisták örömmel üdvözljük a román nép nemzeti felszabadulását [...] és tiszteletben tartjuk az elfogadott egyesülési kapcsolatokat [...] A mai Romániának a holnapi, szocialista Romániává kell átalakulnia.” (*Socialismul*, 1919. február 17.)

A román nemzeti állam megteremtése és kiteljesítése hosszú történelmi folyamat eredménye; 1918. december elseje ennek az évezredes folyamatnak, a román nép társadalmi és nemzeti szabadságmozgalmának fordulópontja, hazánk jelenkori történetének határköve. Erdély egyesítése Romániával a román nemzet felszabadulási mozgalmának ragyogó győzelmét jelentette, amely elsősorban a népi tömegek győzelme volt, s amelyhez jelentékenyen hozzájárult a munkásosztály és annak szocialista pártja.

Ezzel a nagy eseménnyel, az egységes román nemzeti állam kiteljesedésével a román nép elnyerte nemzeti önrendelkezését. Tovább folytatódik azonban a *társadalmi önrendelkezésért* vívott küzdelem, a társadalmi osztályok harca az állam és a rendszer jellegének megváltoztatásáért. A munkásosztály mint az új termelési mód, az új termelési viszonyok, a szabadság, az igazság és egyenlőség új eszméinek hordozója a szocialista rend létrehozásáért harcolt. A kommunista párt vezetésével a román népnek sikerült évtizedek küzdelmei árán megteremtienie államainak államát, az önálló és független Románia Szocialista Köztársaságot, a városi és falusi dolgozók államát, tekintet nélkül nemzetiségükre.

Gheorghe I. Bodea

Mihály Judit fordítása

Néhány kora középkori székely falu keletkezési idejéről

A történeti források Udvarhelyszékről csupán a XIII. századtól említenek helységneveket. Vidékünk ettől kezdve lép az írott megemlékezésektől gyéren megvilágított időszakába. Noha egészen kivételes esetektől (pl. az 1206–1231 között létesített, Maros megyei *villa Latina*¹ [Văleni, Dombos, Wallendorf]) eltekintve a falvaink kialakulásával kapcsolatosan nincsenek írásos adataink, régészeti, politikai, gazdasági, művészettörténeti és nemkülönben egyéb fajta kutatások eredményeképpen eléggé megnyugtatóan rögzíthetjük keletkezésük hozzávetőleges idejét. A helységnevek viszonylag kései okleveles említése korántsem a települések hiányával, inkább az írásbeliség igénye jelentkezésének késedelmével, tehát a társadalom vi-

szonylagos fejletlenségével magyarázható. Az első okleveles említés azonban nem jelenti egyúttal az illető helység keletkezési idejét is. Esetektől függően általában a települések jó néhányának 50-100, nem egy esetben 200-250 évvel korábbi létrejöttével kell számolnunk.

A XI—XII. század fordulója körül épített, a régészeti ásatások eredményei segítségével meglehetősen biztonsággal keltezhető Hargita megyei (Székelyvárság határában levő) Tartód, a Parajd fölötti Rabsonné várán, a Korond fölötti Firtos várán, a Székelyudvarhely melletti Budváron, a Homoródoklánd közelében levő Kustaly várán kívül néhány, valószínűleg ugyancsak ebből az időből származtatható (de még fel nem tárt) vár korai emeltetése eleve bizonyos lélekszámú lakosság jelenlétére utal. Hogy ez erősségekhez fűződő korai és vitathatatlanul virágzó települések lakosságával mi történt: elköltözött-e vagy beolvadt az újonnan jött „telegdi“ székely népeiségbe, azt ma pontosan megmondani, sajnos, képtelenek vagyunk. A helységnevek átöröklődésének tanúságtétele szerint azonban jó néhány esetben számolnunk kell a régebbi, elsősorban rokon népeiség legalábbis bizonyos töredékeinek továbbélésével és az újonnan jöttekbe való felszívódásával. E vidék sok helységének keletkezését a fentiekben érintett nézet alapján legalább a XII. századra kell tennünk. Az alább ismertetendő észrevételek jogosítanak föl erre.

I. Ezek csoportjába mindenekelőtt az eléggé elhanyagolt, egészükben még feltáratlan és ennek következtében ismeretlen, sok esetben a *XIV. századbeli templomok* építésekor megbolygatott temetőkhez tartozó sírok és egyes ezidőbeli csücsíves modorban emelt egyházak melletti „csontházak“ (*ossariumok* [a csontház tulajdonképpen kiürített sírokból vagy más módon felszínre került csontok elhelyezésére szolgáló kápolnaszerű épület] — eseteinkben helyesebben egyszerű, csontokat tartalmazó gödrök) anyaga nyújthat alaposabb bizonyítékokat kínáló lehetőséget. Ezek — bátran föltehetőn — legkevesebb kerek évszázaddal megelőzik a templom építési idejét. E csontházak anyagát rendszerint a templomokat körülvevő sírkeretekben (ún. cintermekben), a megnagyobbított vagy kissé odább is „költöztetett“ új egyház építési helyén levő, azt megelőző régebbi temető sírjai adják.²

A fentebb megjelölt, részben megsemmisített síru temetők ugyanis nem tarthatnak az illető helységben ma élő lakosság templomot emelő őseihez, hiszen:

1. ha a közvetlen elődök (nagy- és dédszülők) sírjairól lett volna szó, az ősök tisztelete még új templom emelése esetében (nem gondolunk annak megnagyobbítására³) sem engedte volna meg az egyháztól nagyon is elítélt sírbolygatást (a temető egyébként is minden esetben a kész templom körül alakult ki). Ennek szemeltartásával *legalább négy emberöltőt* kell visszafelé számolnunk. Ez hozzávetőleg 120-160 évet jelent. Azaz esetünkben a XIII. század első felére, közepére tájára utal.

2. Az építkezés előtti temető sírjaiból a csontház gödrébe már nem holttesteket, még csak nem is kötőszalagokkal úgy-ahogy egybetartott csontvázakat, hanem egymástól már teljesen szétvált, össze nem kapcsolódó csontokat helyeztek.

3. Ezekkel szemben nem okozott gondot a XIII. század közepére tájára⁴ már máshonnan betelepített udvarhelyi („telegdi“) székelyek előtti (besenyő, úz stb.) lakosság temetőihez tartozó sírok megbolygatása, mivel azok az idetelepítettektől eltérő („idegen“) csoportok maradványait rejtették földjükben.

4. Minden valószínűség szerint arra is föl kell figyelnünk: nem lehet egyedül a véletlennek tulajdonítani, hogy ezeket a templomokat *régebbi* (időben azonban talán nem is sokkal korábbi végződésű!) *temetők*re építették. Ha nem is mindegyik, de egyesek esetében talán ottani előbbi: „pogány“, tabut képező „szent(ségtelen) hely“⁵ (?) eltüntetése érdekében, szándékosan tették ezt, a már keresztényekként betelepítettek vallási vezetői akaratából. Ezt azonban véglegesen csak a jövőbeli sokrétű, árnyalatokat is kibontani képes kutatások dönthetik el.

II. Ezek után, az utóbbi évek műemlékvédelmi munkálataival kapcsolatban Erdély közép-keleti részein végzett régészeti kutatások eredményeiből leszűrt következtetések alapján szemléljünk meg néhány, a hajdani valóságot tükröző ásatást.

1. Az 1970. és 1971. évben a Brassó megyei Szászfehéregyháza temploma javítási-helyreállítási munkálataikor az érvényben lévő rendeleteknek megfelelően régészeti ásatásokra került sor. Mariana Beldie kutató a szászok betelepítése előtt ott lakó (kézdi)székelyeknek tulajdonított temető sírjaiban a XI—XII. század fordulója idejéből származó érmékre, a templom belsejében fölfedezett korai sírban pedig egyelőre meghatározhatatlan, de kétségtelenül XI. századból keltezhető obulusra bukkant. Az ásatások derült ki, hogy az egészen biztosan a szászok betelepítéséhez fűzhető mai félköríves ízlésű templomot előzőleg bizonyos (kétségtelenül kézdi székely) lakoságtól a XI. század végén már használt temetőben és a XII. század elején *tőlük épített* templomra a szászok a XIII. század első felében emelték. Az új templomhoz tartozó (szász) temető sírgödreinek ásásakor a korábbi (kézdi) szé-

kely temető több sírját átvágták.⁶ A helységet oklevélben első ízben már 1206-ban említik a szászokkal kapcsolatban.⁷

2. Az egykori Király(szász)-földnek a székelyek földjével vidékünkön húzó-dott határa közvetlen közelében fekvő Brassó megyei Homoróddaróc helység kialakulását — noha nevét a sokat emlegetett 1224-i oklevélben találjuk föl első ízben⁸ — a XII. század közepe tájára, sőt még korábbra kell tennünk. Ha figyelembe vesszük Heckenast Gusztáv észrevételeit⁹ a királynak szolgálattal tartozó helységek sorában éppen a többfelé is található Daróc nevű falvak és az erdőispán-ságok közötti kapcsolatokra vonatkozóan — ez az összefüggés a XII. századra jellemző —, akkor keletkezését bízvást még korábbra, a XII. század elejére, esetleg még a XI. század végére tehetjük.

Kiváló szépségű s érdekes, szintén félköríves ízlésben épült temploma a XII—XIII. század fordulójáról származik. Építése ugyancsak a XII. század második felében—végére betelepített szászokhoz kapcsolható. Ez ismét előbb megfogalmazott fel-tételezésünk helyességét igazolja.

Okfejtésünk helytálló voltát az említett egyház tatarozásakor a benne és kö-rülötte végzett régészeti ásatások eredményei bizonyítják. Szászfehéregyháza eseté-hoz hasonlóan a korai keltezésű homoróddaróci templom alapja készítésekor az építkezéseket megelőző időből a hajdani alapozási árkot ásók ugyancsak a XI. század végével megkezdett temető sírjai néhányát vágták át. Az itt feltárt sírok megegyeznek a Szászfehéregyházán kibontottakkal. Ennek értelmében keltezésük is azonos. A feltárást itt is vezető Mariana Beldie ezek alapján, joggal, ugyanarra következett: a templom építése előtt használt temetőt a szászok betelepítését megelőzően ott lakó (kézdi)székely népességnek kell tulajdonítani.¹⁰

Az „eredeti“ (kézdi)székelyek zömének már a XII. század második felében át kellett költöznie új lakóhelyére, a kései Kézdiszék területére.¹¹ Elfogadhatatlan Náglernek (i.h.) ezek elköltözése s a szászoknak helyükbe való betelepítése idejével kapcsolatos állásfoglalása. Túl korainak véli ugyanis eme terület (Segesvárszék fel-ső része) népességcseréje idejének az 1200-as évekre való helyezését, közelebről azonban mégsem határozza meg ezt. A közleményünkben tárgyalt, de tőle is ismert oklevelek, elsősorban pedig a régészeti s művészettörténeti megfigyelések éppen e korai népmozgatásra utalnak.

3. Székelydályában hasonlóképpen templomrenoválás alkalmával 1972 február-jában a XV. század eleji hajó északi oldala s az azt kerítő „vár“-fal között csont-házat bontottak ki.¹² Az összekeveredett tetemes mennyiségű emberi csonton kívül valószínűleg a XII. századból származó égetett agyagedény-töredékek váltak isme-retessé, késő középkori edényművelési anyaggal keverten. A hajó északi falához csatlakozó falmaradvány alapköveit kötő habarcsban pedig bizonyára ugyanebből a csontházból származó emberi állkapocs-töredékeket leltünk. Ez a fal beépült a csontház déli felébe. A helység már szerepel az 1333. évi pápai tizedjegyzékben.¹³

4. Székelykeresztúr XIII. századból keltezhető, nagyméretű, a harinai és ákosai templomhoz hasonló háromhajós egyházának alapozásakor korábbi időből, részben talán a XI. század végéről, részben a XII. század elejéről származó sírokat boly-gattak meg.¹⁴ Ezek a sírok a város területén levő akkori településhez tartozhattak, amelynek létét a mai helység belső részein végzett középítkezések során felfedett emlékek bizonyítják: a XII. század elejéről származó régészeti anyag került elő a föld alól. Templomépítési munkálatokkal hajdan tönkretett előző temetők, illetőleg csontházak maradványai még a Hargita megyei Rugonfalváról, Karácsonfalváról és Farcádból¹⁵, távolabbi tájakon a Fehér megyei Szászsebesről, Kelnekről¹⁶, a Sze-ben megyei Szakadáról¹⁷, de máshonnan is ismeretessé.¹⁸

Megfigyeléseink helyességét — nyomatékosan hangsúlyozzuk — támogatják az egykori Királyfölddel kapcsolatos megállapítások. A korai templomok kétség-telenül a szászoknak tulajdoníthatók. Ezeket — az eddig ismert esetekben — min-denkor az őket megelőző őslakosság és zömében (kézdi)székelyek temetőibe építet-ték. Székelyföldön is ugyanezzel a jelenséggel találkozunk: a korábban azon a terü-leten lakók a betelepülők számára „idegenek“. Hogy ez így lehet, azt egy fordít-ott esetet tolmácsoló megállapítás is igazolja: az Alföldön a késő-avar és be-települő magyarság szállásterületei gyér esetekben fedik, de annál inkább kiegészítik egymást.

5. Az 1965—1966. évben a nagygalambfalvi dák földvár területén végzett régé-szeti ásatáskor mind a „többbrétű“, hatalmas erődítéssel védett (a kora középkor első századaiban bizonyára újra fölhasznált) erősség belső terében, mind ennek a nyugati végén emelkedő őrdombon szép számú, XI—XII. századbeli régészeti anyagra bukkantunk. A vár belsejében négy, nyugat—keleti tájolású, mellékletlen csontvázas temetkezést tártunk fel (a fajtajellel meghatározása érdekében még alapos embertani vizsgálatra szoruló halottak egyikének koponyájába fúródott négy-

szögletes keresztmetszetű vas nyílhegyre akadtunk), valamint tetemes mennyiségű egykorú fazéktöredék került felszínre. Ez az emlékanyag az ide menekült hajdani nagygalambfalvi (?) lakosság hosszabb-rövidebb itt-tartózkodása tanúságának tekinthető. Ismeretében pedig a Dávid László-féle megállapítást („Nagygalambfalva legkorábbi ránk maradt templomhajója [...] a XIII. század végéről keltezhető¹⁹⁾” kiegészíthetjük azzal, hogy maga a falu korábbi település, és ezzel talán a „telegdi” székelyeket megelőző más, rokon népesség itteni életére utal.

6. A közeli Bögöz esetében, ásatásainknak hála, a Székelyudvarhely környéki viszonylatban jelenleg legrégibbnek tartott templom emelési idejénél jóval korábbi előzmények (kissé földbe mélyesztett lakások maradványai, nagy felületen elszórtan heverő tetemes mennyiségű edénytöredék, körbezárt-keresztes jelű „tűzikutyák” stb.) jelzik a település korábbi születését. Igaz ugyan, az 1960—1961. évi régészeti feltárásaink folyamán napfényre került emlékek nem a mai település belterületéről, de ahhoz nagyon közel fekvő „Vizlok” határrészről, valamint az ún. „Bonta-szorosának” torkolatából, a régi malom környékéről származnak. Ez azonban egyáltalán nem mond ellent ős-Bögöz ottani korábbi kialakulásának. Ferenczi István a magyar nyelvben szokatlan hangzású Bögöz helységnév eredetével kapcsolatban²⁰⁾ fölvetette az e települést „alapító”, bizonyára hűbéri királyi rendeletre íve szálló lakosság besenyő voltának lehetőségét. A török eredetűnek látszó községnevet utóbb e besenyő „hadtól” (katonai szimvezetű nagycsaládtól) az ide költözködő „telegdi” székely népesség is átvette.

7. Ugyanez a jelenség tapasztalható Felsőboldogfalva esetében is. Neve szintén az 1333. évi pápai tizedjegyzékben szerepel első ízben.²¹⁾ Legkorábbi építészeti maradványai alapján ítéelve temploma viszont a XIII. század második felében épült.²²⁾ Egyesek a XIV. század második feléből kelteznek. Szerintünk azonban a félköríves kapuzat határozottan korábbi építésre utal. 1974-ben a szobán forgó egyház javításával kapcsolatos ásatások igazolták a külsőleges jelek alapján levont következtetéseinket: a templomot a XIII. században emelték, míg korábbi lakosság ottlétét az ama század elejéről keltezhető égetett agyagedény-töredékek bizonyítják.²³⁾

Dávid László kutatási eredményeinkre történő egyik hivatkozásával²⁴⁾ kapcsolatban a helyesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a hajdan e területen kiépített védelmi övezet alaplakossága távolról sem állott „elsősorban besenyőkből”. Ez az aránylag csekély lélekszámú, de az összgyűjtött, közöletlen okleveles és helynévanyag alapján mégis kimutathatóan határvédő szerepet játszott kipcásaki-török népesség csupán alárendelt feladatok végzésére rendeltetett; másként fogalmazva: csak meglehetősen szétszórtan telepített katonai szállásaitak illesztették be a soklakos összetettebb, terjedelmesebb, bonyolultabb együttesbe. A telepítő hatalom nagyon is tisztában volt nagyobb csoportokban való rendezésük esetleges veszélyes következményeivel...

Az említett sírok jó néhányát az illetékesek felelőtlensége következtében — a tudományos kutatás roppant kárára — a munkások szakember jelenléte nélkül „termelték ki”. (E szomorú s immár jóvátehetetlen eseteknek fokozottabb óvatosságra, nagyobb körültekintéssel, gondossággal és mindenekelőtt múltunk iránti érdeklődésünk érdekében lelkiismeretesebben végzendő munkára kell inteniök mind a szakembereket, mind a hozzá nem értőket; a legmesszebbmenő felelősséggel kell óvnunk múltunk felbecsülhetetlen értékű emlékeit.)

III. Udvarhely környékén a szinte napjainkig elhanyagolt, kis mértékben végzett művészettörténeti kutatások terén a Dávid László alapos búvárkodásával elért eredmények figyelembevételével most már világosabban látunk.

1. Az írott forrásokban csak 1505-ben²⁵⁾ említett Székelymuzsna legalább 100 évvel, azonban valószínűleg még (kb. 200—250 évvel) korábbiól keltezhető. A jelenleg látható maradványok bizonyossága szerint a helységben már meglévő s használt templomot a XV. század végén (1493 körül) a csúcsíves modor kései szakaszában alakították át és bővítették.²⁶⁾

V. Vátásianu az új templomba épített, átszelt lóhereívvvel záródó kapuzatot a XIII. század utolsó harmadából keltezi. Ezt ugyan valószínűtlenné tenné a helységnek az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékből való hiányzása (erre Dávid László is figyelmeztet), ámde azt is meg kell jegyeznünk, hogy ha egy helység neve nem szerepel a pápai tizedjegyzékben, ez még nem jelenti azt, hogy az illető település akkor nem létezett. Tudniillik egyrészt a legkevesebb két márka (ennek 1938-as körülbelüli értékét Ferenczi Sándor igyekezett meghatározni²⁷⁾ jövedelemmel rendelkező papok fizettek tizedet a pápának²⁸⁾, másrészt a központi, anyaplébániához tartozó község neve sem szerepel — külön (s megfelelő jövedelemmel rendelkező) papja nem lévén. Ennek értelmében az, hogy Székelymuzsna nevét nem említi az összeírás, egyáltalán nem zárja ki a helység egykorú létezését. Mint láttuk, a

művészettörténet adatai épp korai létét igazolják: alapítása a XIII. század közepe tájára — második felére tehető! Hanem ezt a tényt nem szabad gépiesen alkalmaznunk. Esetről esetre kell megvizsgálunk, és csakis megfelelő bizonyíték(ok) alapján dönthetünk.

2. Hasonló a helyzet a vele szomszédos Székelyderzs esetében. Az 1334. évi pápai tizedjegyzékben már szerepel. A XIV. század második felében épített, egyebek mellett rovásírásos téglajáról és falfestményeiről is egyaránt méltán híres templomának XIII. századbéli, félköríves-izlésű az alapozása.²⁹ Ez a tény helységeinknek ugyancsak a XIII. század közepe táján történt alapítására utal.

Megjegyezzük, hogy az ismertetésünkben tárgyalt helységeink egyházat emelő lakossága már a mai népesség őse.

Hasonlóképpen több tudományág bevonásával végzett kutatásai eredményeként ugyanilyen következtetésekre jutott már évtizedekkel ezelőtt Ferenczi Sándor a kászoni székelyek betelepülése tekintetében. Megállapításai szerint Kászonszék területét a XII. század második felében népesítették be a mai lakosság ősei.³⁰

Ez a jelzett idő feltűnően egybeesik — és ezt talán nem tekinthetjük csak véletlennek — a (kézdi)székelyek mai helyükre való áttelepülésének idejével. Szerintünk a Lápos vize jobb oldali mellékága, a Nagy Csia (egykorai Keykus?) patak kis medencéjéből idetelepített és feltehetően a Biborbanszületett Konstantin bizánci császártól rangban másodiknak felsorolt besenyő törzssel azonos kék-kend csoport időben megelőzheti a kézdiek beköltözését: ezek esetleg a már itten birtoklók miatt nem kaphatták meg a kászoni medencét (földrajzi stb. körülményei egyébként — erre már Ferenczi Sándor is figyelmeztetett említett munkájában — majdnem azonosak a Lápos e mellékvize medencéskéinek körülményeivel). Mindkét népcsoport betelepítése erősen összefüggeni látszik a II. Géza (1141—1162) és III. István (1162—1172) király alatti orosz és görög háborúk következményeképpen megjelenő kun támadásokkal meg Mánuel bizánci császár 1166-i sikeres betörésével. Ez az adott katonapolitikai helyzet sürgetően szükségelte a határvédelmet ellátó népek átcsoportosítását, számbeli megerősítését, megsűrűsítését és várakból álló védelmi rendszer kiépítését.

Rövid eszmefuttatásunkban nem ölelhettünk át minden idekíváncsózó részletet, Szándékunk nem is ez volt, hiszen adataink — ezt jól tudjuk —, még távolról sem elegendők a felvetődő kérdések megválaszolásához. Két évtizedet meghaladó vizsgálódásaink (kötetét kitevő) eredményei szerint, és csak szemelvényesen bemutatott különböző bizonyítékok segítségével a XI—XIII. századi Erdély előbbiekben tárgyalt szűkebb vidékének térképén újabb, még hozzá falusi települések kezdenek feltűnedezni. Ezek népessége valószínűleg, sőt bizonyára nem a ma itt szorgoskodó udvarhelyi („telegdi“) székelyek ősei, hanem még az előttük ezen a területen élő más, a határvédelmi szolgálatokat ellátó lakossághoz, nevezetesen részben a (kézdi)székelyekhez, részben a besenyőkhöz, úzokhoz, részben pedig egyelőre meg nem határozható (régészeti anyaguk még ismeretlen vagy emezektől elválaszthatatlan, megkülönböztethetetlen lévén) egyéb kisebb, elsősorban rokon népcsoport(ok)hoz tartozók lehettek.³¹

De bármint lett legyen is, az említettek szerintünk igen jelentősek, rendkívül figyelemreméltóak és meggondolkoztatók. A számban ugyan még nem elegendő megfigyeléseink elsősorban az udvarhelyi („telegdi“) székelyek betelepítése idejének szabatosabb meghatározását teszik lehetővé. Ezért is feltétlenül megérdemlik a több tudományág együttműködésére támaszkodó további kutatásokat. Figyelmeztetnek a múltunk feltárásával kapcsolatban még előttünk álló, semmiképpen sem elhanyagolható, mellőzhető fontos feladatokra. Jórészt tőlünk függ nemcsak a tárgyak, kövek, hanem a leletgyűttek összességének elfogadható megszólatatása! Hisz — miékként egy neves régész megfogalmazta — „szinte közmondásos a régészek között, hogy mindenki csak annyit figyelhet meg ásatásain, amennyit már tud. Ez nagyrészt valóban így igaz, s nem utolsósorban ezért tiltja a törvény a hozzá nem értők ásatását. Nem tárgyakat keresünk mi, hanem történelmet, a hozzá nem értő pedig legfeljebb ha tárgyakat talál, s történelmet pusztít el!“

Ferenczi Géza

JEGYZETEK

Észrevételeimet Ferenczi Géza—Ferenczi István 1972 nyarára összeállított kézírata (*A Hargita délnyugati mellékének településtörténete az ember első megjelenésétől a mai települési kép kialakulásáig, VI. középkor*) földhasználásával,

illetve bővítésével teszem közzé. Tanulmányom a XIV. század elejére kialakult néhány település keletkezési idejének szabatosabb meghatározásával foglalkozik. A fennebb mondottak azonban természetesen nem azt jelentik, hogy megfeledekzném a következőkről: „Midőn a XII. században a hűbéri magyar állam uralma kiterjedt a tulajdonképpeni Erdély területére is, a székelyek elmenekülnek a hűbériésítés elől, vagy inkább a magyar királyok költöztetik őket a XII. század folyamán a Maros- és Küküllőmentére [...] az őslakosság mellé, ahol azóta is élnek...” (Erdély története I. Buk., 1964. 109.) Egész Erdély korabeli lakosságának újabb részletes ismertetése: Thomas Nágler: *Apezarea sasilor în Transilvania, și aportalul lor la dezvoltarea societății feudale românești*. In: *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea germană* I. Buc., 1976. 9—16. — Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy néhány érvelésével és következtetésével nem értek egyet. Hasonlóképpen nem fogadom el Mesterházy Károly (*Székelyek és magyarok. A Székelyföld régészeti kutatásainak tanulságai*. Archaeologiai Értesítő [a továbbiakban AÉ.], 1974. 2:260—262.) több megállapítását sem. Abban pedig kételkedem, hogy egyetlen (de akár két) XII. századbeli székelyföldi (tulajdonképpen Kovászna megyei, minthogy csak az ennek a területén végzett ásátásokra hivatkozik, márpedig Kovászna megye csupán egy része a Székelyföldnek) temető igen gyenge közlése alapján le lehetne vonni az itteni „régészeti kutatások tanulságait”. Ennek elvégzésére több és még is jelent anyagot kellett volna felhasználni. Egyébként is egyetlen régészeti ásátást még nem lehet kutatásoknak nevezni, és mind a hivatkozott ásátásnak, mind közlésének csupán egyetlen tanulsága van: hogyan nem szabad ásítani, sem pedig anyagot közölni.

1. Zimmermann—Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* I. Hermannstadt, 1892. 63. (a továbbiakban: *Urk.*); Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bp., 1939. 66.; *Documente privind istoria României, C. Transilvania, Veacurile XI—XII—XIII*. Buc., 1951. 1., 254., 212. sz. (a továbbiakban: *Doc.*); Coriolan Suci: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* II. Buc., 1968. 240. (a továbbiakban: *DI.*) *Văleni* címszó; Ferenczi Géza—Ferenczi István *i.m.* 5., 34. (a továbbiakban: *Kézirat*).
2. L. *Művészettörténeti ABC*. Szerk. Molnár Albert, Németh Lajos, Voit Pál. Bp., 1961. 94. *csontház* címszó; *A magyar nyelv értelmező szótára* I. Bp., 1966. 923. *csontház* címszó. Vö. még Dienes István: *Nemzettségjegy (tamga) a békési honfoglaláskori ijcsonton*. Folia Archaeologica, 1962. 95. — Egyelőre nem tudom eldönteni, hogy föl kell-e figyelniük arra: míg nálunk is ismeretesebb középkori temetők mellett régibb temetők csontmaradványait összegyűjtő gödrök, addig tudomásom szerint Erdély szászoktól lakott vidékeiről ilyesmit nem ismerünk. Szerintem nem ártana a jövőben e kérdésre is nagyobb figyelmet fordítani.
3. Zrínyi Endre muzeológus észrevétele. Szívességét ezúton is köszönöm.
4. Szerintem (egyelőre feltételezésként) az udvarhelyi („telegdi”) székelyek betelepítése (ez az egyre fenyegetőbbé váló mongol támadás kivédését és visszaverését [?] célozhatta, s így) 1240 előttre (1210—1238) tehető; a) a XIII. század elején betelepített szász lakosság keleti határa az idők folyamán állandó maradt. Udvarhelyszék területéből, tehát a keletre eső vidékekből nem részesülhettek az oda már korábban beköltöztetett udvarhelyi („telegdi”) székelyek birtoklása (?) miatt; b) e területek lakatlan volta esetében IV. Béla (1235—1270) az 1239 előtt és az az évben menedéket kérő és kapó, betelepülő kunok kis csoportjának katonapolitikai megfontolások alapján esetleg itt is adott volna (?) földet. (Vö. Pálóczi-Horváth András: *A kunok megtelepedése Magyarországon*. AÉ., 1974. 2:244—246.) Ezt viszont nem tehetie meg az udvarhelyi („telegdi”) székelyek ittléte következtében (?); c) a kutatásaim tárgyát képező régészeti stb. adatok — és ez a döntő — szintén erre utalnak.
5. Vö. Krohn Gyula: *A finnugor népek pogány istentisztelete*. Bp., 1908. 44., 58. stb.; Bán Aladár: *Függelék. A finnugor népek pogány istentisztelete*. In: Krohn Gyula *i.m.* 269—275., 290—291., 293.: „Természetes, hogy az egyre jobban terjedő kereszténység a népet lassanként elszojtotta pogány áldozóhelyeitől. [...] A keresztény papok igyekeznek a szent helyeken templomokat, kápolnákat, temetőket állítani föl, az áldozó fákra szentképeket agatnak, s e módon a pogány szokásnak keresztény tartalmat adnak.” (Az én kiemelésem — F.G.) (Vajon nem illyenszerű szokásokkal

- kapcsolatosak-e a volt Udvarhelyszéken és másutt is, eldugott helyeken váratlanul élénk bukkánok korai keltezésű kápolnák vagy maradványaik?); Szóke Béla: *A bjelobrdoi kultúráról*. AÉ., 1959. 1:38.
6. Mariana Beldie szíves szóbeli közlése. Mind ezt, mind ásatására való szíves meghívását ez alkalommal is köszönöm. Kedvessége révén nézhettem meg az ásatás folyamán napfényre került régészeti anyagot. L. még Mariana Beldie: *Biserica romanică de la Viscri (jud. Braşov) şi semnificaţia ei istorică*, kézirat; Radu Heitel: *Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmälern aus Südsiebenbürgen*. Revue roumaine d'histoire de l'art. Série beaux-arts. 1972. 2:141. és 6. jegyzet, 1. ábra, 19. sz.
 7. *Urk.* I. 54.; Hurmuzaki—Densuşianu: *Documente privitoare la istoria Românilor* I. Buc., 1887. 120—121.; Iczkovits Emma *i.m.* 66.; Kniezsa István: *Keletmagyarország helynevei*. Bp., 1943. 248.; *Doc.* 254. 212. sz.; *DI.* II. 251. *Viscri* címszó.
 8. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. Pest, 1868. 170.; *Székely Oklevéltár* I. 108.; *Urk.* I. 34.; Kniezsa István *i.m.* 295.; *Doc.* 208., 157. sz.
 9. Heckenast Gusztáv: *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpádkorban*. Értekezések a történeti tudományok köréből, 53. Bp., 1970. 26—27.
 10. Szintén Mariana Beldie szíves szóbeli közlése. Jóvoltából megtekinthettem az ottjártamig feltárt sírokat és az előkerült régészeti anyagot is. Szíveségét ezúton is köszönöm.
 11. Vö. Binder Pál: *A kézdi székelyek és Szászkezd*. Megyei Tükör, 1973. 870:4. — L. még Bakó Géza több tévedést tartalmazó cikkét: *Kézdi székelyek a XI—XIII. században*. Brassói Lapok, 1976. 36:3., 7., valamint Th. Nágler *i.m.*, 68—69. és II. t.
 12. A csontház „kitermelésének” megkezdésére Bálint Mózes hívta föl figyelmemet. Szíveségét ezúton is köszönöm.
 13. Orbán Balázs *i.m.* I. 177. és 2. sz. jegyzet; Kniezsa István *i.m.* 295.; *Doc.* XIV/3., 169., 56. sz.; *DI.* I. 189. *Daia* címszó; Dávid László: *A székelydályai református templom leírása*. Református Szemle (a továbbiakban: RefSz.), 1961. 305—314.; *uő*: *Koraközépkori templomok az udvarhelyi egyházmegyében III.* RefSz, 1966. 3:161. — Az előbbi csak ez utóbbiból ismerem.
 14. R. Heitel *i.m.* 1. ábra, 23. sz., 8. ábra, 27. sz.; Keresztes Gyula: *A székelykeresztúri római katolikus templom helyreállítása*. In: *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülésszakán elhangzott tanulmányok és közlemények*. Csíkszereda, 1974. 285.; *Kézirat*, 3.
 15. *Kézirat* 3., 10—11.
 16. Theobald Streitfeld nyugalmazott szászsebesi középiskolai tanár szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm; R. Heitel: *Cetea din Cilnic*. In: *Monumente patrie noastre*. Buc., 1968. 6—7.; *uő*: *Archäologische Beiträge* ... 147., 1. ábra, 11. sz. és 22. jegyzet.
 17. Matos Gyula jogtanácsos szóbeli közlése. Szíveségét ezúton is köszönöm; R. Heitel *i.m.* 149. és 25. sz. jegyzet.
 18. Bővebben l. R. Heitel *i.m.*, valamint Th. Nágler *i.m.* 19.
 19. Dávid László: *A középkori székelyföldi művészet néhány kérdése* I. Korunk, 1975. 11:873.
 20. Ferenczi István: *A Nagy-Küküllő menti Bögöz községnek és nevének eredetéről*. In: *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülésszakán elhangzott tanulmányok és közlemények*. Csíkszereda, 1974. 165—180.
 21. Orbán Balázs *i.m.* I. 40. és 26. sz. jegyzet; Kniezsa István *i.m.* 294.; *Doc.* XIV/3. 170. 56. sz.; *DI.* I. *Felicea* címszó.
 22. Orbán Balázs *i.m.* I. 40. és 24. sz. jegyzet; I. D. Ştefănescu: *L'art byzantine et l'art lombarde en Transylvanie*. Paris, 1938. 65.; Virgil Vătăşianu: *Istoria artei feudale în Ţările Române* I. Buc., 1959. 244.; Dávid László: *Koraközépkori templomok ... I.* RefSz. 1963. 1:48—49.; *Kézirat*, 30—31.
 23. Dávid László s Zepezánér Jenő szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm. L. még: Varga Árpád—Zepezánér Jenő: *Egy új székelyföldi freskó*. Korunk, 1975. 11:876.
 24. Dávid László: *A középkori székelyföldi művészet ... i.h.*
 25. *Székely Oklevéltár* V. 36—37., 920. sz.; Kniezsa István *i.m.* 294. — (Ő az 1283. évet tekinti helységünk első írásos említésére idejeként. Tévedés: ez az adat a Szeben megyei *Szászmuzsnára* vonatkozik. Vö. *Doc.* XIII/2., 249—250., 283. sz., valamint *DI.* I. 409. *Mosna*, ill. I. 410. *Mujna* címszó. Suciú viszont Székelymuzsna oklevélbeli első említése idejének tekintetében téved, 1520-ra tévén azt. A *Székely Oklevéltár* fenti adatában azonban 1505.

augusztus 26-án Tordán kibocsátott oklevélben illetőségi hely meghatározásaként szerepel (*Iacobo de Musna*).

26. Orbán Balázs *i.m.* I. 182.; V. Vătăşianu *i.m.*, 86.; Dávid László: *Koraközépkori templomok...* III. *RefSz.* 1966. 164—166. — Helységünknek 1283. évi, Dávid Lászlótól is említett első oklevélbeni szereplésével kapcsolatban 1. az előbbi jegyzetet.
27. Ferenczi Sándor: *Az egykori Kászonszék régészete. A kászoni székelyek letelepülése és eredete.* Cluj-Kolozsvár, 1938. 57., 152. sz. jegyzet.
28. Vö. Ortvyai Tivadar: *Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején* II. Bp., 1892. XXV.
29. I. D. Ştefănescu *i.m.* 54.; V. Vătăşianu *i.m.*, 87.; *Kézirat*, 24.
30. Ferenczi Sándor *i.m.* 53—90. különösen 86—88.
31. *Kézirat*, 4.

Dinicu Golescu hazafisága

Dinicu Golescu is, miként a fölvilágosodás oly sok híve, meggyőződéssel vallotta, hogy a haza fölvirágzásának s általában a haladásnak a kulcsa a művelődés. A népnevelés: a sötétség oszlatása, a világosság terjesztése nyomán kialakul a közjó szolgálatát biztosító légkör, s az általános boldogság felé vezető útból elhárulnak az akadályok. A mai ember számára ez nyilván ábrándnak tetszik. Az igazság viszont az, hogy a múlt század első negyedének vége felé a mi román földünkön az előrelépés végett mindössze ennyit lehetett tenni. Ebből következik az, hogy egy olyan ország helyzete is, mint Magyarország, amelynek lehetőségei és fejlettsége aránylag szerény Nyugat- és Közép-Európa többi országához képest (s tegyük hozzá: osztrák uralom alatt él), meglepetést vált ki Golescuból. Mint a közügyekben jártas ember — Európában tett útjáról szólva — nyomban a sebre, a kényes pontra tapint, s megfeddi közönyösségükert azokat, akik hazája, Havasalföld közpénzével, jövedelmével sáfárkodni hivatottak. „Ez a Pest nem hasonlítható Krajovához [...] az oktatás számára mégis akkora jövedelemmel rendelkezik, amilyent a mieink álomukban sem tudnak elképzelni“ — állapítja meg. Ugyanakkor rámutat, hogy odahaza a vezetőkörök egyes tagjai még a szerény kis iskolákat is szándékosan tönkreteszik, parányi jövedelmüket megcsonkítják, s nem a haza javára fordítják. Ez félreérthetetlen célzás, megérdemli, hogy ráfigyeljünk, ugyanis alig egy évvel azelőtt, 1823-ban a fizetési válság idején egyes fourok arra igyekeztek rávenni a nemrég trónra került uralkodót, Grigore Ghicát, hogy az oktatásra szánt összeget a pillanatnyi pénzügyi nehézségek megoldására vonja el. Tordache Golescu (Dinicu testvére) hevesen kikel e tervezett intézkedés ellen: „Ennek az iskolának az alapítói és a jövedelmét biztosító alapítvány létesítői idegenek voltak, mi viszont most, mikor egy hazánkfia uralkodik az országban, mindent megtennénk, hogy fönnartsuk a tudatlanságot, a sötétséget és a barbárságot, amit az európaiak joggal vetnek szemünkre.“

E körülmények között jellemző, miként vélekedik utazásával kapcsolatban Golescu: „Ha annak, aki mások házában jár, s látván azt, szabad a sajátjára gondolnia, akkor szabad volt nekem is [...] egész utam során nem a házamra, hanem hazámra gondolnom, de aki nem gondol rá, az nem is tesz érte semmit, úgy lehet, nincs is háza, s ha van, odahagyta.“ Ez az összehasonlítás mondhatni jelképes, az utazásnak és az élményeket magában foglaló műnek a nagyságát, nemesen egyszerű indoklását s egyben a szerző gondolkodásmódjának fennköltségét is jelzi.

Látzólag árnyékot vet személyiségére és hivatalos száműzetetését részben (noha gyöngén és fogyatékosan) indokolja, hogy Nyugat-Európa apologétájaként lép föl, s még inkább azok a túlzások, amelyekhez olykor folyamodik, amikor egyes államokat Havasalföldhöz hasonlít. Így például rámutat arra, hogy a magyarországi jobbak 104 napot, az erdélyiek pedig 198 napot dolgoznak a hűbérurak birtokán, azonkívül pedig munkával tartoznak a katonaságnak, a császári hatóságoknak, mégis arra a következtetésre jut, hogy boldogabbak, mint a havasalföldi parasztok, akik 12 napot kötelesek dolgozni a bojárnak. Ez a megállapítás nyilvánvalóan valószínűtlen és téves, emlékeztessünk azonban arra, hogy Marx *A tőkés*ben kifejti, a bojár a napot, vagyis az „ürdolgát“ nem a szó közönséges értelmében számítja, hanem olyan napi termelés eléréséhez szükséges időként, amelynek teljesítésére „egy ciklopsz sem volna képes“.

Mutassunk rá arra is, hogy utazása során, nagybirtokos lévén, nyilván nem vehette észre a nagy társadalmi ellentéteket, nem figyelhetett föl mélyről jövő morajlásukra, ezért is látja boldogabbnak a külföldi népet a pozsonyi királynékoronázási ünnepségekről szólva éppen úgy, mint Bécs műemlékeinek megtekintése nyomán. Mégis, az osztályviszonyok vetületei lépten-nyomon jelentkeznek útirajzában, így például amikor rámutat arra, hogy a meglátogatott országokban az igazságszolgáltatás egyaránt lesújt „kicsikre és nagyokra s nem csupán a szegényekre, hanem a gazdagokra is”. Miután hosszan értekezik a törvénykezéssel, s azt összeveti a hazájabeli viszonyokkal, emlékeztet arra, hogy az otthoni törvényszégek következtében sokan máról holnapra „milliomosokká lettek, palotáik és földbirtokaik vannak, akárcsak azoknak a nagy familiáknak, amelyek két-háromszáz éve agonizáltak, és semmivel sem segítik dolgaiban sem a hazát, sem a városukat, vagyonukból még egy ezredrészt sem fordítanak a közjóra, hanem csak a nép javából gyűjtenek, gazdagodnak, anélkül hogy a nép valamiben is hasznukat venné.”

Golescu nemcsak jó hazafi, hanem — és ezt külön érdemes hangsúlyozni — igen-igen fejlett erkölcsi érzékű és érzékenységu ember. S mint ilyen az etika szempontjából is figyeli a bejárt országokat, állandóan a hazai közérkölcsekre gondol — különösen a vezető rétegek morális gondolkodására és magatartására. Érthető hát, hogy mint igazi és őszinte moralista hazája szegénységének és elmaradottságának magyarázatát többek között a közállapotokban, a korrupcióban, de mindenekelőtt a főurak és főpapat restségében, tunyaságában és feslett életmódjában látja. De nem csupán másokat bírál, ítéletét önmagára is kiterjeszti, s rossz lelkiismerettel kiált föl és vallja be, mennyire hibásnak érzi magát, mert a legkisebb jót sem tette meg a haza javára. Holott köszönettel tartozik amiatt, hogy századok óta „táplálták, gazdagították, tisztelték szüleit, nagyszüleit, minden őstét”, s ezt az a nép tette, azok az emberek, akiknek jóformán a napi betevő falatjuk sincs meg.

Dinicu Golescu számára a hazafiság nem pusztán szó, nem üres frázis, hazájának szeretete nála nem párosul más népek gyűlöletével. A haza szerinte minden ember számára a legfőbb értéket, a legnagyobb kincset jelenti, amely előbbvaló a saját otthonnál is; „állandóan rá kell gondolnunk s érette kell szorgoskodnunk” — vallja meggyőződéssel. Főfelfogása szerint a haza jelképezi a társadalmi összhangot és a közös érdek folytán együvé tartozó valamennyi lakos jólétét és boldogságát. A haza közös földünk, hajlékunk — vallja —, amelyet mindannyiunknak védünk, óvunk kell, s nem szabad elhagynunk, hiszen szerencsénket és boldogságunkat hagyják el. Ugyanakkor emlékeztet arra, hogy sok külföldi itt telepszik le, itt lel menedéket.

Mint főúrnak és nagybirtokosnak a hazafisága nyilvánvalóan különbözik a forradalmár Tudor Vladimirescu plebejusi hazafiság-főfelfogásától, mégis jellemző, hogy sok tekintetben egy hullámhosszon szólnak meg, hiszen Tudor, mielőtt győztesen a fővárosba bevonulna, fölhívásában többek között ezt hirdeti: „Egyesüljünk tehát valamennyien, kicsik és nagyok; s mint testvérek, mint ugyanannak az anyának gyermekei dolgozzunk együtt, ki-ki képessége szerint!” Nem nehéz kimutatni, hogy a hazáról, népről, célokról, egységről vallott eme nézethez igen közel áll Golescu fejtegetése. Szerinte az ország „olyan anya, aki valamennyi gyermeke körében óhajt lenni; ezek közül lehetnek egyesek gazdagabbak, mások közepesen tehetősek, de egyikőtől sem kívánja meg azt, hogy szegény legyen; akár kicsiny, akár nagy, egyiknek sem akarja azt, hogy bajok, terhek sújtsák. Éppen ezért az aránytalan, helytelen elosztás közepette is a helyes, megfelelő arányosságra törekszik, s utat nyit mindenki számára a módosság, és a tisztesség felé, amelyet elérhet erőnye, jó igyekezete alapján.”

Golescu hazafiság-főfelfogása a felvilágosodott bojár általános világnézetéből következik: az emberi érvényesülés határait nagylelkűen kiterjeszti a társadalmi ranglétra minden fokára. De szigorúan és engedmény nélkül csakis az egyéni képességekre, iparkodásra épülő előrehaladást tartja elfogadhatónak, megengedhetőnek. Ebben az értelemben Golescu a közös érdekében a küszködő, teherviselő nép számára is megnyitandónak tartja a fölemelkedés, érvényesülés, művelődés útját, ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy a haza „áldozzon, fáradozzon” is e célból, s ne csupán egy elitréteg részesüljön minden jóból. Golescu egyfajta aszketikus szellemet, a jobb belátásból fakadó lemondást követel a közös érdekében: az egyéni kedvteléssel, örömmel szemben a köz javát helyezi mindenek fölé. Olyan magatartást és gondolkodásmódot, életvitelt és céltudatos iparkodást követel, amelynek lényege a hazáért, a közérdekért való fáradozás, az általános fejlődés, haladás szolgálata, mi több, az országért, a népért való teljes önfeláldozás.

Nemrég megtalálták Golescunak egy 1829-ből származó levelét, amelyet Franz Thierschhez, a neves tudóshoz, tanárhoz, a bajor királyi udvar tanácsosához intézett. A kéziratot egyébként abban a müncheni könyvtárban őrzik (Bayerische Staats-

bibliothek), amelyet útja során Gulescu meglátogatott és a „megtekintésre legmél-
több” dolognak tartott. Két ifjú honfitársát, Ioan és Constantin Creţulescut ajánlja
a tanácsos figyelmébe, s arra kéri, vegye pártfogásába a két tanulni szándékozó fia-
talt, akiket az a törekvés vezérelt Münchenbe, hogy „szellemüket kiműveljék, és
egy szép napon majd méltók legyenek arra, hogy hasznosan szolgáljanak, ismeretei-
ket hazájuk javára fordítván“.

Ez utóbbi mondat — úgy véljük — mindennél hívebben jelzi Gulescu fölfö-
gását, nemeslelkűségét, önfeláldozó hazafiságát. Mutassunk rá ugyanakkor arra is,
hogy sorsa, életének tragikuma jellemző az akkori kelet-európai viszonyokra. Ez a
hazáját szenvedélyesen szerető hazafi, aki mint író, politikus, utazó, gondolkodó,
művészetpártoló gazdag főúr igen-igen sokat tett országa fölvirágzásáért, ugyanak-
kor szenvedélyesen ostromozta is a hazai rossz erkölcsöket, az egyenlőtleniséget, elma-
radottságot, a renyheséget, különösen pedig osztálya, a nagybojárság népellenes-
ségét, műveletlenségét, tunya és élősdí életmódját, politikai konzervativizmusát, s
nem szűnt meg művelődésre serkenteni, a közjó szolgálatára, a haza érdekében
végzett munkára buzdítani. Európai utazásával, útirajzával, leveleivel, beszédeivel,
cselekedeteivel mind-mind országa haladását célozta. De társasága, úri környezete
s főleg az uralkodói udvar világa nem bírta elviselni bírálatait, ítélletét, veszedelmes-
nek tartotta e ténykedését, s Gulescunak végül is külföldre kellett menekülnie üldö-
zői elől. Jellemző módon akkor is hazája érdekében: Havasalföld statisztikai térké-
pén dolgozott Brassóban, amikor a korai halál kioltotta valóban önfeláldozó életét.

Dombi Géza fordítása

Ion Olteanu

Stasy Krasauskas metszete